

տաղաչափութեան մօտենալու չափ էլ ներգաշանակ է եւ սահուն . կան այսպիսի կտորներ .

« Երբց զբան իւր եւ ասէ » : կամ ուրիշ տեղ . « Եւ պատասխանեց խելօք ու բարի պատանին նորան » :

Եթէ Գեօթէն այս նիւթը գտնելիս ասաց թէ մարդ իւր կեանքում լոկ մի անգամ կարող է գտնել այդպիսի նիւթ , թող ներուր ինձ էլ ասել , որ մի անգամ կարելի է այդպէս մշակել այդ էլ :

« Հերման եւ Դորոթէա »-ի ընթերցողն իսկոյն նկատում է , որ այդ գրքում գործող մարդիկ բոլորն էլ առողջ սերնդի անգամներ են , խելօք , զուարթ , ապրելու եւ աշխատելու ձգտումով լի : Այս տեսակետից . եթէ համեմատութեան դնէնք « Վերթեր »-ի , « Պատուստ »-ի եւ մեր պօէմային մէջ , թերեւս կարելի էր եզրակացնել , որ մինչդեռ « Վերթեր »-ը մեզ կ'ոգեւորէ մեր որոշ հիւանդոտ վարկեաններին , մինչդեռ « Պատուստ »-ի վիթխարի խոյացումները բացառիկ անհատներ են ըմբռնելի ամբողջովին , ընդհակառակ « Հերման եւ Դորոթէա »-ն կը սիրով միշտ եւ ամէնքեցի իւրաքանչիւր մարդ կարող է մեծ բաւականութիւն ստանալ նրա ընթերցումից եւ ամէն մէկն իւր չափով . իսկ բոլորս միասին պարզօրէն կ'ըմբռնենք այս երկի մէկ ծայրից միւսը կարմիր թելի նման անցնող այն դաղափաթը , թէ սիրոյ ընտրութեան մէջ ամուսնացողին է մնում իսպառ այս կամ այն էակի ձեռքը խնդրելը . դա սրտի մեղեդի է , հետեւաբար սրտին պէտք է հետեւել . կողմնակի յանձնարարականները բոլորովին աւելորդ են . էրնէ՛կ ում սրտի պատգամն անխաղախ կը լինի :

Մի կէտ է մնում պարզելու : Ըստ իս , եթէ կայ՝ մի կտոր , որ անյափօղ է այս երկում , դա նախերանգն է , գոնէ դրա մեծ մասը . եթէ ընտւ էլ չի կցուի պօէմային , դրանով ոչինչ կորցրած չը լինի գործը :

Այդ նախերանգում Գեօթէն իւր առաջ գրած մի շարք ոտանաւորների դէմ թշնամաբար խօսող քննադատներին է ուղղում որոշ տողեր . այս գործի հետ կապ չունի դա . առանց կենսագրական կողմնակի ծանօթութիւնների անհրաժեշտ իսկ է , եւ , բացի այդ , առարկայաւոր այս սիրուն պօէմայի վերջ հոսանքին մէջ դառնում է երթակայական մի խոչնդոտ .

կամ թէ՛ Վօլֆը ի՛նչ է ցոյց տուել Հոմերի մասին , դա էլ մեզ չի հետաքրքրում այս դէպքում . այդ միեւնոյն նախերանգում Գեօթէն՝ նեւտոնի կարծիքներին հակառակ լինելն իբր թէ՛ ակնարկելով՝ ասում է , որ ոչ մի անունից ինքը չի վախենում , ոչ մի դօգմա իրեն չի կաշկանդում . թող ներուր ասել , որ Գեօթէի այնչափ կատարեալ համարումած հանճարն էլ թերեւս ընթերցողին չարգիլէ դիտելու , որ աւելորդ են նախերանգի նաեւ այն կէտերը , ուր մուսսային է դիմում ինչպէս հնում . զուտ ոչնչաւ կան այսպիսի մի գործում անտեղի եւ կեղծ են այդպիսի ձեւերը մեր ժամանակում : Իմներորդ երգի սկսուածքում էլ դիմում է մուսսային այն բուպէին , երբ երկու սովորական մահկանացու խելքերին տեղը տուն են մտնելու , մարդիկ , որոնց ճանաչուելու չափ կենդանութիւնը յանկարծ , անսպասելի կերպով , աղարտում է եւ մինք իմանում ենք , որ սխալուած ենք , հեքեաթ էր պատմածը : Բարեբաղդաբար բացառիկ կէտեր են սրանք « Հերման եւ Դորոթէա »-ի նման մի անթիառած երկի մէջ :

Փարիզ .

ՄԱՄԱՐԷՆ ՄԱՏԷՆՃԵԱՆ

(Նարուսակիցի)

ԱՋԱՏ ՄՏԱՄԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՆ

Ի ՀՌՈՄ

Սեպտեմբեր 20ին բացուեցաւ ի Հռոմ Ազատ Մտածման մեծ Համաժողովը , կազմակերպուած՝ Ազատ Մտածման Միջազգային Դասակցութեան , զոր հիմնած են , 1890 օգոստոս 20ին , Պիւլնէր , Լիպքենխեյմ , Հերպրեթ Սփինսեր , Մոլիսթեթ , Գլեմանս Ռուպիէ , Ջարլզ Պրետլու , Տ . Մ . Պեննեթ , Սեզար՝ տը փեք , Ռամոն Դիէս : Այս համաժողովը տասներորդն է որ տեղի կ'ունենայ 1880էն ի վեր . բայց առաջին անգամն է որ նոյն իսկ այն քաղաքին մէջ ուր կը գահէ պապութիւնը , կաշկանդուած մտածումի միջնաբերդը , ազատախոհներու գլուխ

րուժ մը հանդիսաւորապէս հռչակեց մարդկային մտածման բացարձակ ազատութեան իրաւունքը. եւ այս ցոյցը եղաւ աւելի մեծաշուք, հզօր ու լայն քան մինչեւ ցարդ տեղի ունեցածները : 1000ի մօտ անձեր մասնակցեցան այդ Համաժողովին, Յիւնասայէն, Սնդիւայէն, Ամբրիկայէն, Սպանիայէն, Պելճիքայէն, Գերմանիայէն, Աւստրիայէն, Զուիցերիայէն, Իտալիայէն : Ազատախոսներու այդ բանակին մէջ կար նաեւ — մեր ընթերցողները հաճոյքով պիտի իմանան այս մանրամասնութիւնը — Հայ մը, Պ. Մ. Մանկասարեան, Զիքակօի Ազատախոսական Հնկիրութեան մեծանուն բանախօսը, Ամբրիկեան ազատախոսութեան իբր ներկայացուցիչ՝ Համաժողովին դաջած, եւ որու մասին մասնաւոր օրդուածով պիտի խօսինք Անանիոսի յաջորդ թիւերէն մէջ, Իտալական կառավարութիւնը թոյլ տուաւ որ Համաժողովը գումարուէր պաշտօնական չէնքի մը՝ Հռոմի համալսարանին մէջ. բայց համալսարանին ո եւ է սրահը անկարող ըլլալով պարփակել այդ խումն բազմութիւնը, Համաժողովը գումարուեցաւ. Համալսարանին ընդարձակ բակին մէջ : Փորձեաւոր Սերժի, Խաւացի մեծանուն գիտունը, որ մնդլ մասնաւորապէս սիրելի է նաեւ այն հայասրական զգացումներով զոր արտայայտեց Իտալիոյ վերջին միթիւնկերութուն մէջ, նախագահեց Համաժողովին եւ բացման ճառն արտասանեց :

Պատուոյ նախագահ ընտրուեցան Հեքել՝ Գերմանիոյ համար, Պերթլը՝ Ֆրանսայի համար, Մոտլէ՝ Անգլիոյ համար, Սալմերոն՝ Սպանիոյ համար, Նովիլեոֆ՝ Ռուսիոյ համար, Պրոքսեն՝ Նորվեկիոյ համար, Լոմպրոզո՝ Իտալիոյ համար :

Էլնաթ Հեքել, Գերմանացի տիեզերահռչակ իմաստասէրը, հակառակ իր ալեւոր տարիքին, յանձն առած էր մինչեւ Հռոմ ճամբորդելու նեղութիւնը եւ Համաժողովին փայլն ու նշանակութիւնը բազմապատկեց իր ներկայութեամբ : Ազատախոսական շարժման մասին ընդհանուր տեսութիւն մը ներկայացնելէ յետոյ, Հեքել առաջարկեց որ Համաժողովը խրախուսական ուղեւոր մը դրկէ Պ. Բոմպլէն ջատագովելով անոր մղած գեղեցիկ պայքարն ընդդէմ կրօնական բռնապետութեան. այդ առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ բոլորն ծափերով :

Համաժողովին օրակարգն էր հետեւեալը .

Ա. Կրօնական դաւանանքը (dogme) գիտութեան հանդէպ :

Բ. Կառավարութեան յարաբերութիւնները եկեղեցիին հետ :

Գ. Ազատախոսութեան կազմակերպութիւնն ու փրփականտը :

Համաժողովը տեւեց երեք օր. գլխաւոր բանախօսներն եղան, բացի Սերժիէն եւ Հեքելէն, Ֆէրսինան Պիւիսոն, Ֆիւրնեմոն, Տընի, Տոմեյա Նիէօվինիւիս, Բոնուէյ, Տըքրիսթօֆորիս, Փըլօ, Տին, Հիֆորտ, Փոցանօ, Լորան, Արնօ, Վոլթեր, Օկանէօր, Տամպլոն, Փրիթման, Հիւպպար, Ժերօ-Բիշար, Ալման, եւն :

Համաժողովին առաջին նիստէն յետոյ, բոլոր անդամները թափօր մը կազմելով գացին «Փորթիս Փիլա» պարսպադուռը, որմէ մտաւ Կարիպալտի բանակը եւ պապութեան աշխարհական իշխանութիւնը տապալեց, եւ այդ մեծ ու փրկարար զէպըր տօնեցին, պապները դնելով հոն կանգնուած յիշատակարանին ոտքը, եւ ճառեր արտասանելով :

Համաժողովը փակուելէ յետոյ, անգամնեւ իրեն ստուաւ մէկ իւրմըր զնաց պապները գնել Կարիպալտի եւ ձորտանօ Պրուսիոի արձաննեւ իրեն ոտքը :

Պերթլը, որ անձնական տկարութեան պատճառով չէր կրցած ներկայ գտնուիլ Համաժողովին, զրկած էր հետեւեալ հոյակապ նամակը, զոր Պ. Պիւիսոն կարպաց առաջին նիստին մէջ եւ որ սքանչելի կերպով կ'ամրոպէ Համաժողովին նշանակութիւնը եւ ազատախոսութեան սահմանն ու գերը :

Անա թարգմանութիւնն այդ նամակին .

« Կ'ողջունեմ Ազատ Մտածման Համաժողովը՝ Հռոմի մէջ գումարուած, անոր անգամնեւ իրեն կը զրկեմ իմ բարեմաղթութիւններս իրենց գործին եւ իրենց անձին համար :

« Ազատ Մտածման Համաժողովին Հռոմի մէջ գումարուած ժամանակներու նշան մըն է, որովհետեւ Հռոմ գիտութեան ու մտածման կեդեքումին կեդրոնը եղաւ՝ աւելի քան հազար հինգ հարիւր տարի Ան էր ճիշդ այն « անդրեւոց գութը » զոր Յովհաննու Յայտնութիւնը կը գուշակէ, եւ որմէ կ'ելլէին անապատութեան, մոլեռանդութեան եւ հաւատաքննու-

թեան արտաժեշտ գործընկերը, զոր աստուած պետութիւնը կը յարուցանէր: Իր վանական ու միաբանական ջոկատներուն վրայ կը թընած, ան կը յաւակնէր մարդերը յաւիտենաբար հոգեւոր ու աշխարհական կրկին տուեսրին տիրապետութեան ներքեւ պահպանել: Մեր օրը իսկ, Փարիզի մէջ իմացանք տոմիրիկեան մը որ մեր մայրաքաղաքին ամպլոնին բարձունքէն աշխարհական իշխանութեան միջամտութիւնը կը պահանջէր: Իտալիա եկեղեցիին այդ յաւակնութիւններէն տառապած է թերեւս աւելի քան ուրիշ ազգ, միջին դարուն, եւ ա՛յ աւելի՝ նոր ժամանակներուն մէջ, երբ մտածման ու գիտութեան ազատ զարգացումները, Վերածնունդեան շրջանին, իր ծոցին մէջ խեղդուած են պապութեան ձեռքով: Ծորտառութեան նորի տարրովը դեռ կը մնայ, ու Գալիլէի դասը երբեք չի կրնար մոռցուիլ, որովհետեւ նոյն ինքն գիտութեան դատապարտութիւնն էր ան կրօնական գաւառանքին եւ Սուրբ-Գրիգորի առեւտով կատարուած:

« Նոս իսկ՝ Հռոմի մէջ, կղերական բռնութիւնը այն աստի միայն զաղարած է երբ Իտալիա տիրացած է անոր աշխարհական մայրաքաղաքին:

« Ուրեմն արգար ու ազնիւ ձեռնարկ մըն է, մարդկութեան համար փրկարար, որ միջ հոս կը հաւաքէ, լաւ ցոյց տալու համար նոր ժողովն բնայղութիւնը եւ նոր ընկերութեան յաղթանակը, որ իր հեղինակութիւնը կը քաղէ կարծիքներէ եւ գիտական հաստատումներէ բացարձակ անկախութենէն:

« Անա զրօյը զոր մենք կը կանգնենք Վատիկանին՝ աստուածային յարստութեան եւ պապական անսխալութեան այդ կեղծոտալարին՝ դիմացը:

« Սակայն միշտ պահե՛նք բարեապագայ միւս հոլութիւնը որ կը վալէ արդարութեան եւ ճշմարտութեան համար մեր տածած սիրտն: Գիտութեան ձայնը ոչ քանաւորներու, ոչ բացարձակ վարդապետականներու ձայն մըն է: Ինչ ալ եղած ըլլան աստուածապետութեան ոնիրները, չենք կրնար ուրանալ բարիքները զոր ըրիտառնական մտաւոր շարժումը աստեղծ արեւած է աշխարհին վրայ: Գաղափարութիւններն արդ մը, « սթատ » մը ներկայացուցած է ան, որմէ առաջ

անցած ենք այսօր՝ մարդկութեան յառաջագաց բնայղութեան մէջ: Մեր սկզբունքներուն հակառակ վարուած գիտի ըլլայինք եթէ մենք ալ կեղեքէինք մեր նախկին կեղեքչիները, թէ որ անոնք բաւականանան իրենց երեսնի կարծիքներուն հաւատարիմ մնալով՝ առանց զանոնք մեղի բռնի ընդունիլ տալ յաւակնելու: Ինչ որ մենք կ'ուզենք հաստատապէս, ինչ որ իրաւունք եւ պարտականութիւն ունինք ընելու, կղերական եւ յետադէմ ոգիին ձեռքէն խլելն է կառավարութեանց պաշտօնական առաջնորդութիւնը եւ մասնաւոր խիղճներու ստիպողական վերակացութիւնը, ժողովրդական դատարարական եւ ընկերական համեմատութեան գործերու վրայ:

« Մենք Սինայէն իջած մարգարէին յաւակնութիւնները չունինք՝ մեր թնայմները կոտորելու եւ նոր տամնաբանայ պատուիրանք մը հաստատելու:

« Գիտութիւնը զոր կը հռչակենք, կ'առաջնորդուի ներողամտութեան նոր ոգիէ մը որ հիմնուած է, կը կրկնեմ, մտածման ազատութեան եւ բնական օրէնքներու ճշգրիտ ծանօթութեան վրայ:

« Զգիթները այս մեթոտը աստուածաբանական սուտ գիտութեան մեթոտին հետ, որ առաջնօրէն իր հետեւութիւնները կը հանէ աստուածային ներշնչումներէն յայտնուած երեւակայական դաւանանքներէ (dogme), դուռ « սկոլաստիկ », ու եւ իրականութիւնէ զուրկ, եւ անիմատ հաստատումներու եւ հերետիկոսութեանց մատնուած անդադար:

« Գիտութիւնը, զոր մենք կը ներկայացնենք, իր ուղղութիւնները տիրական կը գալ՝ ճշմանէն աւելի կարգի մէջ, արուեստագործական, քաղաքական, զինուորական, կրթական ու մասնաւոր քարոզական կարգի մէջ, միմիայն բնական օրէնքներու վրայ հիմնուելով՝ որոնք եթէ (a posteriori) հաստատուած են գիտողութիւններով ու փորձարկութիւններով աւելի տեսակ գիտուններու, — բնագէտ ու մեքենագէտ ինչպէս պատմագէտ ու տնտեսագէտ, քիմիագէտ, բժիշկ ու բնապատուժ ինչպէս հոգեբան ու ընկերաբան:

« Այսպէսով սկիռն հաստատուեց աշխարհի մէջ տիրապետութիւնը բանականութեան մը՝

հին նախապաշարունակներէն ու դաւանաբանական սխառեմներէն ազատագրուած , այսինքն բարձրագոյն խելալ մը, բարոյական մը աւելի բարձր եւ աւելի ազանով քան հին օրերու բարոյականը , որովհետեւ միշտ հիմնուած է մարդկա-

յին բնութեան ծանօթութեան վրայ եւ կը հըշակէ ու կ'ապացուցանէ մարդերու եւ ազգերու մտաւոր ու բարոյական համեմարչութիւնը : »

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ֆարմանի Ասմանի

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ե Ց

Յրեհերիք ՄԱՔԼԷՐ

Երկրորդ քաղ ի մօշտանն եւ յաղթել(1) զխաչախաւանն Փօղասն ի Հնդկին եւ քաղաւորն խիշաշեղ զնա(2), եւ զովեաց զնա քաղաքացեացն վասն գեղեցկութեանն միկնչեւ շեղ զուստն քաղաւորին եւ ցանկաւր սեւանեղ աշօքն զմարմանն :

Վաղիւն թագաւորն ի դուրս ելանէ , եւ զօրք եւ քաջ մանկտիքն ի նեա իւր կոչէ . Զամէնն մէջ մօշտանին հաւաքս կանգնեցնէ , Որ զայ Ֆարման մանուկն ի խաղ մըտանէ :

Փոխէ Ֆարման մանուկն զհալաւն եւ հագնի ճեղուցիղ գուրդգուն զերթ ըզվարդ ծաղկի , Հեծնու ի ձի կարմիր նըման հրեղինի , Այնպէս եւ իւր ընկերքն որով հետ լինի :

Մըտնու նա(3) ի մօշտան առջեւ արքային , Յանկայր մեծ թագաւորն փառաց եւ պատվին , Ով զնա որ տեսանէր ընկերօքն որ գային , Ասէն իւրեանց մըտին թէ չեն հողածին :

Հընչեն ըզձայն երգոց եւ գեղանակին , Զորոտումն թմբկաց որ ի խաղ մըտին , Ըզձայնուն խաղալն որ երբ գումարին , Թընդայր դըրդուն(4) ելնէր եւ ձայն ահագին :

(1) Ձեռագրին մէջ՝ աղթել . (2) Ձեռագրին մէջ՝ զնա .
(3) Ձեռագրին մէջ՝ նա . (4) Ձեռագրին մէջ՝ դըրդուն .

HISTOIRE DE
PHARMANI ASMAN

TEXTE ARMÉNIEN

Publié et traduit par

Frédéric MACLER

V

Il arrive pour la deuxième fois sur la place (fol. 53) et il caine le brave athlète indou Polat. Le roi le félicite et le lève devant les habitants de la ville pour sa beauté; la fille du roi l'entend et désire voir Pharman de ses propres yeux.

Le lendemain le roi sort et il appelle avec lui les soldats et les braves jeunes gens; il les fait se ranger tous sur la place pour que le jeune Pharman vienne jouer [avec eux].

Le jeune Pharman change de vêtements; il se revêt d'habits bigarrés et devient pareil à une rose; il monte sur un cheval rouge, pareil à un [être] de feu; de même, ses compagnons qui sont avec lui.

Il entre sur la place devant le roi; le grand roi désirait la gloire et l'honneur; tous ceux qui le voyaient arriver avec ses compagnons disaient en eux-mêmes: Ce ne sont pas des êtres nés de la terre.

On fait résonner des chants et des airs, les tambours battent tandis que le jeu commence. Quand les chevaux (fol. 53 vo) s'assemblent pour jouer, un grand fracas se fait entendre et un bruit énorme.